

РАЗВИТИЕ САМООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ В ЭПОХУ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Бурлука Е. В.

Исследована самообразовательная активность в эпоху Средневековья. Реконструкция образа и духа культуры Средневековья позволяет детерминировать становление и развитие самообразования личности в этом типе культуры, его влияние на развитие личности и ее творческой деятельности.

Ключевые слова: самообразование личности, самообразовательная активность, стратегии самообразования, модели самообразования.

DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATIONAL ACTIVITY DURING AN EPOCH OF THE MIDDLE AGES

Burluka E. V.

In clause self-educational activity during an epoch of the Middle Ages is investigated. Reconstruction of an image and spirit of culture of the Middle Ages allows to make determination of becoming and development of self-education of the person in the given type of culture and its influence on development of the person and its creative activity.

Key words: self-education of the person, self-educational activity, strategy of self-education, model of self-education.

УДК 14:391.96

Ю. Ю. Калиновський, доктор філософських наук, доцент;

Е. А. Кальницький, кандидат філософських наук, доцент

ПОЛІТИЧНИЙ ТЕРОРИЗМ ЯК ІНДИКАТОР ДЕФОРМОВАНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Розглянуто політичний тероризм як індикатор деформації правосвідомості. Увагу акцентовано на особливостях способу мислення та мотиваційних механізмах носіїв такого типу світосприйняття. Доведено, що деформація правосвідомості виникає не тільки на основі індивідуальних психологічних настанов, а й тоталітарних ідеологій, релігійних культів, де у різних формах закладено ксенофобські ідеї, на ґрунті яких виникають релігійні й політичні деструктивні культури як деформовані системи світогляду та світосприйняття.

Ключові слова: політичний тероризм, деформація правосвідомості.

Актуальність проблеми. Серед найбільш вагомих глобальних проблем сучасності, яка турбує сьогодні науковців більшості країн світу, є політичний

тероризм. Ця проблема багатогранна, потребує докладного вивчення як суспільно-політичне, психологічне та антиправове явище.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що дослідженням проблем політичного тероризму присвячено праці вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких В. Антипенко, О. Бардін, І. Біднер, Й. Боданські, Б. Гофман, Д. Грієр, В. Грубов, В. Смелянов, К. Жарінов, У. Кларк, У. Лакьор, В. Леонов, Л. Моджорян, Б. Нетаньяху, Д. Рубен, О. Рудницький, М. Требін, Я. Шрайбер, П. Уілкінсон.

Метою статті є дослідження політичного тероризму як індикатора деформованої правосвідомості. На нашу думку, правосвідомість терориста (або групи терористів) є деформованою, оскільки вони визнають тільки свої права та вимоги, чим позбавляють основних природних прав тих людей, проти яких вчиняється терористичний акт: право на життя, право на власний світогляд, право на безпечність. Терористи справляють своїми діями руйнуючий вплив на суспільну та індивідуальну правосвідомість, бо підривають віру людини у справедливий правопорядок, надійність правоохоронної системи.

Для терористичної організації не завжди обов'язкове негайне виконання їх вимог (які можуть і не одразу декларуватися) під час захоплення заручників чи після будь-якого вибуху. Вони цього і не очікують. Для них важливіше створити атмосферу страху, напруженості, пригніченості, незахищеності, деморалізувати населення, підірвати почуття безпечності і довіри до влади, що сприятиме виконанню їх вимог.

Терористичні методи передбачають залякування невизначеного кола людей, яке досягається, по-перше, надзвичайною жорстокістю, а по-друге, вчиненням цих дій відносно випадкових, ні в чому не винних людей. Психологічний аспект цього злочиння спрямовано на те, аби кожна людина усвідомила, що вона теж є потенційною жертвою. Чим більше терористичних акцій, тяжких наслідків, тим більший страх у громадян, які, як правило, розчаровуються у спроможності влади протистояти тероризму, захищати їх життя та законні інтереси. Що ж до насильства, то під час вчинення терористичних актів, на думку багатьох дослідників, воно характеризується не тільки жорстокістю, а й найвищим ступенем аморальності, тобто у суспільстві підриваються основні регулятори поведінки людей, а саме моралі і права, оскільки терористичний акт сам по собі є актом зневаги до морально-правових норм. Разом з тим правосвідомість будь-якого суспільства має низку запобіжників проти негативних впливів, спричинених терористичною діяльністю.

Ефективність психологічного впливу на суспільство, його залякування залежать від двох груп чинників: масштабності, видів зброї, частоти, якості та інших складових теракту, які здатні налякати громадян; орієнтації на ЗМІ, розігрування з їх допомогою спектаклю. ЗМІ, поширюючи інформацію про тероризм і теракти, збільшують число об'єктів залякування. За словами ан-

глійського філософа, що працює у кримінологічному центрі Гарварда Я. Шрайбера, сила тероризму, який став невід'ємною частиною сучасного політичного життя, не в кількості та вчинях терористів, а в громадській думці. Я. Шрайбер стверджує, що тероризм викликає складний комплекс — ненависті, захоплення, відчаю, надії та страху. Це криве дзеркало, але з потужним посилювачем — мас-медіа. Газети та телебачення зробили із тероризму та злочинності дійсний «університет мільйонів» — всесвітнє шоу. А головне для терористів, як і для більшості злочинців, — це жадова аудиторії, глядачів. Без телебачення, особливо показу терактів у прямому ефірі, у терористів не було б шансів сподіватися на здатність своїх жертв, їх родичів та частини населення висувати владі вимоги, які збігаються з вимогами самих терористів. Отже, трансляція терористичних актів з усіма подробицями і відповідними коментарями — це своєрідна форма політичного послання, ультиматум. На конференції «Євроатлантичне товариство — товариство цінностей» у Салоніках (грудень, 2002 р.) підкреслювалося, що діяльність терористів — це діяльність недержавного актора, який завдає шкоди недержавним організаціям з метою заподіяння шкоди державі. Терористи воюють із державою через війну з населенням без шансу стати державним актором.

Таким чином, тероризм має публічний характер. Велика аудиторія, широкий розголос, максимальний резонанс для терористів іноді важливіші, ніж убивство лідера держави чи взагалі наявність людських жертв. Для терористів є дуже важливим поширення деструктивного способу мислення у громадській та індивідуальній правосвідомості. Через це вони посилюють свій вплив на соціум, який у свою чергу може справляти тиск на органи державного управління.

Щоб ґрунтовно проаналізувати природу і сутність деформованої правосвідомості, на наш погляд, слід звернутися до причин, що породжують тероризм. Попри всю умовність будь-якої класифікації видів тероризму виділяють об'єктивні і суб'єктивні причини, які породжують це соціально-політичне явище, що надає більші можливості для аналізу тероризму і пошуку шляхів боротьби з ним [1–2]. Серед об'єктивних причин називають такі: нерозв'язаність соціальних, у тому числі територіальних, національних та релігійних, проблем, що мають для конкретної соціальної, національної, релігійної чи іншої групи суттєве значення, що пов'язано з її самооцінюванням і самосприйняттям, традиціями і звичаями; війна чи військовий конфлікт, у рамках якого терористичні акти стають частиною воєнних дій (чеченська війна в Росії); наявність країн чи соціальних, національних релігійних та інших груп, що відрізняються від своїх близьких і далеких сусідів високим рівнем матеріального добробуту та культури внаслідок своєї політичної, економічної та військової могутності або інших можливостей нав'язують власну волю іншим країнам і соціальним групам (відносини США з деякими країнами світу, наприклад, з Іраком); існування таємних і напівтаємних організацій, зокрема

релігійних і сектантських (наприклад, секта в Японії «АУМ Сінріке»), які наділяють себе магічними і месіанськими здібностями, розробляють єдино вірне вчення порятунку людства чи корінного поліпшення його життя, або створення ладу загального добра, справедливості й добробуту, або вічного порятунку душі тощо; невіршеність економічних і фінансових питань, падіння життєвого рівня, стан психологічного дискомфорту, тривоги і безвиході, загострене почуття соціальної непорядкованості, незахищеності; слабкість державної влади, її установ та інститутів, нездатність правоохоронних органів вчасно виявляти і знешкоджувати терористів і тих, хто готує терористичні акти; порушення прав особистості представників деякої соціальної, національної релігійної групи, принизливе, зневажливе ставлення до них, нежиття необхідних заходів щодо економічного і духовного розвитку; відносна доступність бойового потенціалу та ін.

Серед суб'єктивних причин, що породжують тероризм, виокремлюють: наявність визнаних (можливо, частково виправданих і обґрунтованих) владних намагань у окремих осіб (наприклад, Усама Бен Ладена), груп чи організацій (прибічники радикального ісламського фундаменталізму), соціальних спільнот, коли ці намагання вступають у конфлікт із соціальною, релігійною, національною чи іншою групою та нормами моралі і права, що перешкоджають реалізації відповідних намагань; свідоме обрання терористичного насильства для масової пропаганди своїх намагань і як найбільш ефективної зброї в боротьбі за владу з опонентом (політика більшовицької влади за часів встановлення соціалістичного ладу після Жовтневої революції 1917 р. або діяльність єврейських екстремістських груп «Штерн» та «Ірну» у визвольній боротьбі з протекторатом Великої Британії у Палестині та завоювання політичної незалежності і визнання держави Ізраїль); підтримуюче, позитивне ставлення до терористів їх соціального оточення, населення, окремих груп; посилення впливу неформальних норм, що криміналізують суспільні відносини, за яких закон перестає забезпечувати необхідний рівень соціального захисту значної частини населення; зміна понять про порядок і справедливість, утвердження принципів поведінки, у рамках яких насильство стає «законним» засобом досягнення політичних та інших цілей (так званий судовий терор, опричина за часів правління Івана Грозного на Русі; судові процеси 1934–1954 рр. у СРСР над «ворогами народу»; диктатура чорних полковників у Греції, за часів дії якої було страчено близько 60 тис. осіб у середині 60-х років ХХ ст.; у 70-ті роки минулого століття під час керівництва КНР Мао Цзедунем було знищено більше 50 млн осіб; у 80-ті роки ХХ ст. у Чилі при Піночеті — близько 30 тис. осіб і у ті самі роки в Камбоджі при Пол Поті — 7 млн осіб та ін.); звернення до духовної спадщини політичних, релігійних та інших організацій екстремістської спрямованості, в яких культ сили і зброї є обов'язковим елементом побуту і способу життя (як це відбувалося у фашистській Німеччині

під час правління Гітлера); усвідомлення деякими національними і релігійними спільнотами себе як пригноблених, позбавлених прав і свобод, відчуття ними необхідності захисту будь-якими засобами; створення образу ворога, що стає об'єднуючим підґрунтям для осіб, схильних до екстремістських дій; бажання продемонструвати іншій соціальній, національній, релігійній групі свою перевагу й одночасно залякати її; руйнування історичних, культурних, моральних, гуманістичних цінностей та ін.

Отже, у терориста або групи терористів виникає «особливий» тип правосвідомості, який передбачає визнання тільки власних прав та нехтування правами інших людей. Правосвідомість терориста сконцентровано не на правових, а на деструктивних методах розв'язання існуючих суперечностей. В. Остроухов зазначав, що тероризм як специфічний різновид соціальної дії насильства однією з передумов свого існування має суттєву трансформацію морально-світоглядних чинників суспільної та індивідуальної свідомості. Сутність цієї трансформації виявляється у необґрунтованому розширеному уявленні щодо застосування насильства з боку влади, перетворенні світогляду, який містить поділ людей на «своїх» та «чужих» та обґрунтуванні фізичного знищення супротивників, примітивізації суспільних відносин, можливості порушення правових норм та занедбання загальнолюдської моралі, месіанських претензій лідерів окремих суспільних груп [3, с. 20]. Деформована правосвідомість терориста містить певний алгоритм формування, який у кожному конкретному випадку має свою специфіку. Механізм терору закладено у людині дуже глибоко, замасковано шарами мовних обґрунтувань. Частіше за все терористичним діям дають поштовх почуття безвиході із ситуації, в яку потрапила деяка меншість, психологічний дискомфорт, що підштовхує її оцінювати свій стан як драматичний. Це може бути національна меншість, як наприклад, баски, корсиканці, бретонці, ірландці, чи меншість, об'єднана за ідеологічними переконаннями чи релігійними мотивами. В усіх випадках мотивація є схожою: наш народ, наша культура, наша мова, наша віра на межі зникнення, а оскільки наші аргументи ніхто не бере до уваги, залишається лише мова насильства. Але і тут треба відрізнити реальність від її сприйняття. Близько тридцяти років тому в Англії виникла таємна «Бригада гніву», яка на зразок італійських «Красних бригад» оголосила війну існуючому устрою та вчинила два десятки вибухів у публічних місцях, а через рік поліція Скотланд-Ярду заарештувала весь її склад — чотирьох терористів. Однак від цього тероризм не стає менш небезпечним. Досить пригадати діяльність секти «АУМ Сінріке»: якщо б її перша атака у токійському метро вдалася повною мірою, загинули б 40 тис. людей. Таким чином, за сучасних технологій впливу на громадську правосвідомість невелика за кількістю терористична група здатна дестабілізувати життя всієї країни або цілого регіону.

В умовах постійних політико-економічних труднощів, конфліктної соціальної ситуації, відсутності обмеження пропаганди кримінальних форм поведінки у ЗМІ, кіно- та відеострічках романтизація кримінального способу життя, численні сцени насильства, жорстокості, лайки у фільмах та телепередачах, як, наприклад, у кінофільмі «Бригада» або телешоу «Вікна» та ін., потурання і байдужість з боку більшості людей до виявів протиправних дій, якщо це не стосується їх особисто, зростання кількості безпритульних, підвищення цін на продукти харчування тощо, з одного боку, породжують масовий депресивний стан населення, а з другого — призводять до викривленого уявлення про припустимість агресивної та кримінальної поведінки, особливо у підлітків та молоді. Фактично на сьогодні ЗМІ прямо чи опосередковано впливають на формування деформацій правосвідомості, що у майбутньому може стати підґрунтям для кримінальних або терористичних дій. Так, підліткам 14–16 років притаманні два види кримінальної мотивації: корислива та насильницько-егоїстична, а для дорослої людини — корисливо-егоїстичні мотиви поведінки. Причини злочинної поведінки різні, але три чверті злочинів мають ситуативно-імпульсивний характер. Отже, злочинність як одна з ланок тероризму — це, по-перше, форма пристосування до соціальних та психологічних реалій середовища, в якому вчиняється злочин (хоча вона і засуджується суспільством за свій екстремізм); по-друге, реакція на соціально-економічні та політичні чинники.

Психологічним підґрунтям для деформованої правосвідомості на індивідуальному рівні є те, що особі терориста притаманне негативне світосприйняття, яке виникає під впливом низки чинників. У першу чергу до них відносять невідповідність між образами ідеальної моделі світу та самого себе у реальній дійсності за відсутністю конкретних можливостей для самореалізації. Ця суперечність з ідеалом трансформується у суб'єктивне сприйняття особистої і соціальної неадекватності. Тому для особи терориста характерна позиція: «Я гарний, а світ поганий», яка стає засобом морального самозахисту, що дає змогу виправдовувати будь-які деструктивні дії. Таким чином, діяльність терористів набуває характеру деструктивної самореалізації. При цьому через заперечення світу зароджується нова концепція впевненості у своїй правоті, яка зводить до мінімуму можливості позитивного психологічного впливу на терористичну групу і окремого терориста. Як правило, деформована правосвідомість виникає не тільки на основі індивідуальних психологічних настанов, а й на ґрунті тоталітарних ідеологій, релігійних культів, в яких закладено у різних формах ксенофобські ідеї. У кінцевому результаті виникають релігійні і політичні деструктивні культури як система світогляду та світосприйняття. В основі їх детермінації лежать етнопсихологічні, релігійні та класові суперечності, пов'язані з конфліктами різних етносів, класів та конфесій. Ядро деструктивних культів складають, як правило, щирі фанатики, готові йти на смерть заради

своїх переконань. Отже, їх участь у терористичній діяльності є засобом парадоксальної адаптації до реальної соціальної дійсності.

Можна з великою часткою впевненості стверджувати, що терористи мають доступ до багатьох досягнень сучасної науково-технічної революції і можуть використовувати їх у своїх злочинних діях. Вони застосовують інформаційні технології та можливості розгалуженої банківської системи. Залишається загроза використання ними зброї масового ураження, насамперед хімічної та бактеріологічної. Терористи розроблюють (або використовують вже існуючі у комунікаційному просторі) сценарії застосування відносно доступних і дешевих технологічних розробок, наслідки застосування яких з руйнівною метою можна порівняти з наслідками війни. Вони здатні вплинути на загальнонаціональний рівень свідомості і «перепрограмувати» націю на неадекватну поведінку, наприклад, викликати ненависть до деяких соціальних груп або цілих народів. Так, тільки за три дні після вибуху в квітні 1995 р. федерального будинку в Оклахома-Сіті у США було вчинено 222 напади на мусульман [4, с. 16]. Тобто, деформації правосвідомості можуть поширюватися серед пересічних громадян під впливом трагічних подій, що у свою чергу призводить до антисоціальної поведінки окремих осіб або цілих громадських груп. Природа тероризму є дивною сумішшю конспірації і прагнення до широкого висвітлення своїх дій у ЗМІ, щоб вони одержали якомога більший резонанс, вплинули на значну частину населення і за допомогою залякування сприяли б впливу на уряди. У цю систему вписуються і такі дії, як оприлюднення різного роду маніфестів, декларацій, комюніке, листівок через ЗМІ. Усе це стає невід'ємною складовою терористичних операцій.

На сучасному етапі чітко визначилася кінцева мета терористичних сил: дестабілізація становища у світі, докорінні зміни глобального характеру міжнародних зв'язків і відносин, утвердження політичного панування реакційно-расистських ідей. Можна констатувати, що терористи ведуть боротьбу у багатьох напрямках, одним з яких є намагання змінити свідомість людей, впевнити їх у тому, що нехтування мораллю, правами та свободами інших осіб є нормальним явищем.

Як показує аналіз терористичних акцій, вони здебільшого вчинялися з використанням прикриття легального характеру. Сюди слід віднести дипломатичні зв'язки, різного роду контакти з політичними інститутами держав, політичними партіями і громадськими організаціями. Значну підтримку терористичні організації одержують від реакційних релігійно-політичних сил і рухів, а також мафіозно-кримінальних кланів і груп, що мають міжнародний характер.

База сучасного тероризму, на жаль, має тенденцію до постійного розширення. Однією з причин цього явища є суспільні суперечності і конфлікти,

викликані майновим і соціальним розшаруванням. Так, Р. Дарендорф писав, що нерівність та влада продовжують бути могутніми чинниками зіткнення інтересів і боротьби [5, с. 47]. У свою чергу, Пак Хан Хун на матеріалах 62 країн світу зробив висновок про те, що нерівність у прибутках — найважливіша причина політичного насильства [6, с. 8].

Висновки. Носіями деформованої правосвідомості частіше за все стають люди, невдоволені своїм соціально-економічним становищем і є більш схильними до протиправної поведінки.

У той же час найважливіший висновок щодо аналізу деформованої правосвідомості як підґрунтя сучасного політичного тероризму зводиться до того, що цей феномен аж ніяк не є продуктом певної етнічної чи релігійної культури, він має універсальне значення. Тероризм — явище інтернаціональне, що не має громадянства і релігійної ідентичності. Разом з тим він може приймати різні форми: священної війни, класової боротьби, національного відродження. Однак, які б зовнішні атрибути не використовував тероризм, його сутність залишається антигуманною. Стратегії тероризму дискредитують будь-яку ідею, руйнують будь-які шляхетні цілі, шлях терору — це завжди шлях деградації. На нашу думку, аби запобігти поширенню деструктивної правосвідомості у будь-якій країні, зокрема в Україні, необхідно активніше боротися зі злочинністю, забезпечити правову і соціальну захищеність населення, надати рівні можливості в одержанні освіти, медичному обслуговуванні усім верствам населення незалежно від соціального становища та етнічного походження. Держава через систему освіти та виховання повинна формувати певні цінності і настанови щодо запобігання появу злочинних мотивів у способі життя та поведінці громадян (особливо молоді), обмежити пропаганду і романтизацію злочинних форм поведінки у ЗМІ, теле- та відеопродукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ліпкан В. А. Тероризм: юридична дефініція та зміст / В. А. Ліпкан // Тероризм і боротьба з ним. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників / під ред. А. І. Комарової, Ю. В. Землянського, В. О. Євдокімова та ін. — К., 2000. — Т. 19. — С. 50—86.
2. Глобалізація і безпека розвитку : [монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. ; кер. авт. кол. і наук. ред. О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2001. — 733 с.
3. Остроухов В. В. Філософські проблеми дослідження насильства і терору / В. В. Остроухов, В. В. Блищенко. — К. : Укр. Центр духов. культури, 2000. — 248 с.
4. Waxman Dov. Terrorizing Democracies / Dov. Waxman // The Washington Quarterly. — 2000. — Vol. 23. — № 1. — 128 p.
5. Darhrendorf R. The Modern Social Conflict: an Essay on the Politics of Liberty / R. Darhrendorf. — L., 1988. — 247 p.
6. Midlarsky M. Inequality and Contemporary Revolutions / M. Midlarsky — Denver, 1986. — 388 p.

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТЕРРОРИЗМ КАК ИНДИКАТОР ДЕФОРМИРОВАННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ

Калиновский Ю. Ю., Кальницкий Е. А.

Рассматривается политический терроризм как индикатор деформации правосознания, акцентируется внимание на особенностях способа мышления и мотивационных механизмах носителей такого типа мировосприятия. Доказывается, что деформация правосознания возникает на основе не только индивидуальных психологических установок, но и тоталитарных идеологий, религиозных культов, где в разных формах заложены ксенофобские идеи, на почве которых возникают религиозные и политические деструктивные культы как деформированные системы мировоззрения и мировосприятия.

Ключевые слова: политический терроризм, деформация правосознания.

POLITICAL TERRORISM AS INDICATOR OF THE DEFORMED SENSE OF JUSTICE

Kalinovskiy Y. Y., Kal'nitskiy E. A.

Political terrorism as indicator of deformation of sense of justice is examined, attention on the features of way of perception of the world. It will be that deformation of sense of justice arises up not only on the basis of the individual psychological settings but also on soil of totalitarian ideologies, religious cults, which the ксенофобські ideas on soil of which there are religious and political destructive cults as deformed systems of world view and perception of the world stopped up in different forms are in.

Key words: political terrorism, deformation of sense of justice.

УДК 130. 2:128:141. 32

О. М. Городиська, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БУТТЯ У СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

Розглянуто можливість філософського осмислення проблеми індивідуального буття людини на сучасному етапі розвитку культури. Виявлено деякі варіанти розуміння людської екзистенції, а також визначено та порівняно певні стратегії побудови людиною свого буття, його осмислення та перспектив. Особливу увагу звернено на екзистенцію «ненормального» та можливості її розуміння.

Ключові слова: екзистенція, план іманенції, міф, сучасна культура, приватне філософування.